

LEXICAL ASPECTS IN SOUTH DANUBIAN DIALECTS

Sorin Guia

Assoc. Prof., PhD., „Alexandru Ioan Cuza” University of Iași

Abstract: In this research we aim at accounting for several aspects of South Danubian dialects' lexis. For this purpose, we systematised both archaic lexical aspects inherited from Latin or the substratum and lexical elements that penetrated the speech of people from the South Danubian area through loans, as a result of their contact with other languages and civilisations.

Keywords: lexical elements, South Danubian dialects, lexical archaisms, lexical influences, lexical loans.

În studiul de față ne propunem să prezentăm câteva aspecte privitoare la lexicul dialectelor sud-dunărene. În acest sens, am sistematizat atât elemente lexicale arhaice, moștenite din latină sau din substrat, cât și elemente lexicale pătrunse în vorbirea sud-dunărenilor prin împrumuturi, urmare a contactelor acestora cu alte limbi și civilizații.

1. Elemente lexicale specifice dialectului aromân

Aromânii, împreună cu meglenoromânii, sînt urmașii românilor primitivi (vorbitori ai românei de dinainte de separarea în dialecte) din sud-estul Dunării.

Dialectul aromân se vorbește pe un teritoriu întins din Peninsula Balcanică (în Grecia¹, Albania, Macedonia, Bulgaria)² și în România³. Datorită condițiilor economice și politice în care s-au dezvoltat, cele trei ramuri care-i despart pe românii sud-dunăreni s-au accentuat, ajungîndu-se la deosebiri lingvistice teritoriale în cadrul aceluiași grup.

Caracterul arhaic al acestui dialect se reflectă și în lexic. Aromâna păstrează o serie de *cuvinte de origine latină*⁴ pierdute sau slab reprezentate în celelalte dialecte: *ápiru*⁵ „mă apucă zorile” (< lat. *aperire*), *arusu* „blond” (< lat. *russus*), *aiú~ă* „struguri” (< lat. *uva*), *ávră* „răcoare” (< lat. *aura*), *bășu* „sărut” (< lat. *basio*, -are), *căprină* „păr de capră-pentru țesături” (< lat. *caprina*), *căroare* „caniculă” (< lat. *calor*, -is), *cusurínu* „văr” (< lat. *consobrinus*), *dimîendu* „cer, comand” (< lat. *demand*o, -are), *fital'u* „perioada fătatului oilor”

¹ Grupul cel mai numeros și mai compact de aromâni trăiește în Grecia, unde constituie cea mai importantă minoritate națională.

² Aromâna este vorbită și în alte țări europene, ba chiar și în SUA sau Australia, vorbitorii acestui idiom fiind emigranți în perioade recente. În general, aromânii pot fi întîlniți astăzi în Tesalia, Epir, Macedonia (în Grecia), în jumătatea sudică a Albaniei, în sudul Macedoniei și în sud-vestul Bulgariei, activînd și în orașele Atena, Salonic, Sofia, Belgrad, Scopje, Tirana etc.

³ În România, au venit în număr mai mare începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în orașe, pentru ca în perioada interbelică mulți aromâni veniți din Balcani să se stabilească în Dobrogea, unde au rămas pînă astăzi. Dintre aromânii stabiliți în Dobrogea în perioada dintre cele două războaie, grupuri numeroase formează *grămosteni* (în special cei originari din Bulgaria) și *fărșeroții*.

⁴ Lexicul de bază este de origine latină, la care se adaugă câteva elemente autohtone, peste aceste straturi așezîndu-se, ulterior, numeroase cuvinte împrumutate din limbile populațiilor învecinate sau cu care aromânii au venit în contact (grecești, turcești, albaneze, bulgărești, sîrbești). În ultima vreme, au intrat și câteva cuvinte romanice, mai ales de origine italiană, dar și franceză, cele mai multe pătrunse prin intermediul limbii neogrecești, altele pătrunse direct. Vezi, pentru o prezentare detaliată, Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord - și sud - dunăreană)*, p. 256-264; Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, p. 171-174.

⁵ Impersonal este *ápiri* (pers. a 3-a sg.) „se crapă de ziuă, se luminează”.

(< lat. *fetalia*), *cășare* „stînă” (< lat. *casearia*), *fulină* „burduf” (< lat. *follina*), *furnu* „cuptor” (< lat. *furnus*), *h'icu* „smochin” (< lat. *ficus*), *mesu* „lună (calendaristică)” (< lat. *mensis*), *muru* „zid” (< lat. *murus*), *papu* „moș, bunic” (< lat. *pappus*), *ș'ari* „ferăstrău” (< lat. *serra*), *afreață* „turtă nedospită” (< lat. *africia*), *aratu* „plug” (< lat. *aratrum*), *pînar* „brutar” (< lat. *panarius*), *puscă* „oțet” (< lat. *pusca*), *sîn* „sănătos” (< lat. *sanus*), *vân* „în zadar” (< lat. *vanus*), *ying'iț* „douăzeci” (< lat. *viginti*) etc.

Mai ales la aromânii din Albania, se găsesc o serie de **împrumuturi albaneze**⁶ (*čilimeșanu* „copil, băiețaș”, *hută* „șoim”, *mușcă* „catâr”, *parmedă* „plug”, *viču* „vițel”), altele fiind comune tuturor graiurilor aromâne (*áișcă* „smîntînă”, *bănă* „viață”, *bînedu* „trăiesc”, *duk'escu* „simt, înțeleg”, *fără* „neam, colectivitate”, *gură* „gaură”, *k'ipuru*, *k'ipru* „clopot (la oi)”, *etă* „timp, eternitate”, *hut* „prost”, *zvercă* „ceafă”, *ată* „tată”).

Cele mai multe **împrumuturi slave vechi** sînt comune dialectelor românești⁷ (*agunescu* „gonesc” < sl. *goniti*; *alik'escu* „lipsesc” < sl. *lěpiti*; *anvilescu* „învelesc” < sl. *valiti*; *arană* „rană” < sl. *rana*; *arîzbóișu* „război de țesut” < sl. *razboj*; *belu* „bălan” < sl. *bělŭ*; *cucótu* „cocoș” < sl. *kokotŭ*; *nveăștă*, *niveăștă* < sl. *nevěsta*; *tupóru*, *tupoșară* „topor” < sl. *toporŭ*; *zmeșănă* „izmană” < sl. *izměna*), în timp ce altele nu există sau au altă formă în dialectul dacoromân (*čelnicu* „stăpîn, proprietar” < sl. *čelňnikŭ*; *čireșapu* „cuptor” < sl. *črěpŭ*; *gîleăști* „se înseninează” < sl. *galiti*; *mintescu* „mestec, amestec, tulbur” < sl. *močiti* – vezi dr. *sminti*; *prăvdă* „vită, dobitoc” < bg. *pravda*; *zboru* „vorbă, cuvînt” < bg., mac. *zbor* – vezi dr. *sobor*).

Împrumuturile grecești sînt destul de numeroase (mai ales în graiurile aromânești din Grecia), dar numai unele sînt comune tuturor graiurilor aromâne: *ayu* „înger”, *asimi* „argint”, *cîlîvă* „colibă”, *đascalu* „învățător”, *éftinu*, *avlie* „curte”, *cundil'u* „condei”, *cupie* „turmă”, *ftoh* „sărac”, *hărisescu* „mă bucur”, *hoară* „sat”, *k'iro* „timp”, *talar* „putină, butoi”, *tora* „acum”, *xen*, *xeană* „străin, -ă”, *zulape* „fîară sălbatică”, *lipseăști* „trebuie”, *scáfă* „pahar, cană”.

După cele grecești, **împrumuturile turcești**⁸ sînt cele mai numeroase, cei mai mulți dintre termeni avînd o răspîndire generală în dialectul aromân, dar și în celelalte dialecte românești, fiind cunoscuți în mai toate limbile balcanice: *cîzani* „cazan”, *dulapi* „dulap”, *udă* „odaie”, *café* „cafea”, *sóișe* „neam”, *ușacu* „hogeag” etc.

Mulți dintre termenii împrumutați din turcă sînt cunoscuți doar aromânei, nu și dialectului dacoromân: *borđi* „datorie”, *cășăbă* „oraș”, *carși* „în față, vizavi”, *k'are* „muncă”, *dirmane* „putere”, *isapi* „socoteală” etc.

Dintre **cuvintele romanice**, pătrunse mai ales prin intermediul limbii neogreacă, amintim cîteva *cuvinte de origine italiană* (*avucat*, *bainetă*, *balcone*, *capitan*, *capot*, *carabină*, *caroșă*, *fabrică*, *forță*, *misur(ă)* „farfurie”, *vizită*), dar și cîteva *de origine franceză* (*buk'et*, *canapē*, *cuneac* „cognac”, *suvînire*, *trico*).

2. Elemente lexicale specifice dialectul meglenoromân

⁶ Dintre toate dialectele românești, aromâna posedă cele mai multe elemente albaneze. Vezi Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în DR, 1921-1922, nr. 2, p. 443 ș.u. Multe dintre cuvintele venite din albaneză trebuie considerate ca aparținînd unui strat mai vechi de împrumuturi.

⁷ Este vorba de influența slavă veche, exercitată spre sfîrșitul românei comune (înainte de despărțirea acesteia în cele patru dialecte).

⁸ Cuvintele de origine turcă din aromână sînt, de regulă, intrate indirect, prin intermediul unei alte limbi balcanice (greacă, bulgară, albaneză, sîrbă, macedoneană), pe cale administrativă sau ca efect al plurilingvismului.

Meglenoromânii, un grup etnic foarte restrâns, fac parte, ca și aromânii, din ramura sud-est dunăreană a romanității⁹, dialectul meglenoromân constituindu-se într-unul dintre continuatorii românei comune în sud-estul Dunării.

Meglenoromânii sînt grupați în jurul Cîmpiei Meglen („într-un orașel și 10 comune”-Capidan, *Meglenoromânii*, I, 5 ș.u.), la nord de golful Thessaloniki, pe malul drept al râului *Vardar*, de-a lungul unui șir de munți. În această regiune, într-o zonă dominată de populație slavă-macedoneană se află infiltrate cele cîteva localități meglenoromâne: orașelul *Nînta* (*Nónti*)¹⁰ și cîteva sate (Lunguța, Birislav, Huma, Oșani, Liumnița, Cupa, Țîrnareca)¹¹, dintre care trei sînt cu populație mixtă româno-slavă (Barovița, Coinsco, Sirminina)¹².

Numeroși megleniți trăiesc și în orașele Ghevghelia (un adevărat centru al meglenoromânilor) și Skopje (în Macedonia), în Salonic, Sobotsko (Aridéa) și Bóimița (Axiupolis) - în Grecia.

Fondul lexical de bază al meglenoromânei (cuvintele care fac referire la corpul omenesc, la gradele de rudenie, la lumea înconjurătoare) este format, ca și în celelalte dialecte românești, din cuvinte moștenite din latină, peste care se adaugă cuvinte împrumutate din limbile balcanice vecine, cu care a intrat în contact.

Caracterul de dialect al limbii române este dovedit de conservarea unor *lexeme de origine latină* pierdute în celelalte limbi romanice (*alb*, *albină*, *băseșarică*, *cóntic*, *crăciun*, *dispic*, *frimînt*, *ful’ór* „fuior”, *fur* „hoț”, *jutór*, *lingură*, *meșasă*, *țeșapă* „ceapă”, *uspét*, *vis*), a unor cuvinte pierdute în celelalte dialecte românești (*căldáru* „căldare” < lat. *caldarium*; *corp*¹³ < lat. *corpus*; *úrdin*¹⁴ „ordine, rînd” < lat. *ordo*, *-inis*; *dărtoșári* „secure mică” < lat. *dolatoria*; *pic* „tîrnăcop” < lat. *picus*; *runc* „rar” < lat. **runcum*; *ănruncári* „a rări – plantele” < lat. *inruncare*; *sirbîri* „a lucra” < lat. *servire*), dar și a unor elemente lexicale care lipsesc în celelalte dialecte sud-dunărene, dar se întrebuintează în dacoromână (*ămpirát* „împărat”; *beșat*, *beșată* „jartieră” < lat. **bitta*; *flamúnd* „flămînd” < lat. *flammando*; *frig*; *júngl’u*; *nas*; *sărút* etc.). Unele cuvinte de origine latină lipsesc doar din dialectul aromân (*altár*, *anțért* „cert”, *anțilég*, *bitórn* „bătrîn”, *cullb* „cuib”), altele sînt comune doar cu dialectul aromân (*ușá* / ar. *aușá* „aici”, *áușră* „răcoare”, *căloșári* „căldură, arșiță”, *căprină* „păr de capră”, *ic* „smochin”, *mes* „lună calendaristică”, *sprigúr* „mă jur”, *túrtură* „turturea”).

Elementele lexicale de substrat sînt mai puține ca în dacoromână, unele dintre ele fiind comune cu albaneza: *brad*, *soimburi*, *moînz*, *căpúșă*, *sterp*, *úrdă*, *búzá*, *gúșă*, *groșapă*, *scrum*.

La *influența slavă veche*, comună tuturor dialectelor românești (*bábă* < v.sl. *baba*, *brăzdă* < v.sl. *brazda*, *cleșăști* < v.sl. *klěšti*, *clopot* < v.sl. *klopotŭ*, *cíușdă* < v.sl. *čudo*, *gol* < v.sl. *golŭ*, *niveștă* < v.sl. *nevěsta*, *sítă* < v.sl. *sito*), se adaugă o foarte puternică *influență*

⁹ Ideea a fost susținută mai cu seamă de Theodor Capidan (în *Meglenoromânii*, I, p. 57 ș.u.) și de Matilda Caragiu Marioțeanu (în *Compediu de dialectologie română (nord - și sud - dunăreană)*, p. 266).

¹⁰ Orașelul *Nînta* (*Nónti*) este situat la poalele muntelui *Zoîna*; locuitorii lui au fost siliți, acum cîteva sute de ani (cam în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), să treacă la religia mahomedană (fiind singurii români de această religie), iar după războiul dintre Turcia și Grecia din 1919-1921, meglenoromânii din acest oraș s-au strămutat în Turcia, în cadrul unui schimb de populații. În prezent, locuiesc în *Nónti* cc. 50 de meglenoromâni, veniți din alte sate. Vezi Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, p. 105-106.

¹¹ Între 1923-1926, peste 200 de familii din localitățile sus menționate au emigrat în România, urmașii acestora trăind în comuna Cerna, județul Tulcea.

¹² Vezi Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, p. 176.

¹³ Lexemul *corp* este înlocuit în celelalte dialecte cu *trup* (de origine slavă), drom. *corp* fiind introdus relativ recent, pe cale savantă.

¹⁴ Termenul este înlocuit în celelalte dialecte fie cu *rînd* (de origine slavă, în dacoromână), fie cu *aráđi* (de origine greacă, din aromână).

bulgărească¹⁵ / **macedoneană**¹⁶ (*criv* „strîmb; șchiop; vinovat”, *crótnic* „blînd, bun”; *culár* „meșter de căruțe”; *div* „sălbatic”; *čafcă* „cioară”; *čičă* „unchi” < maced. *čičo*; *lisiță* „vulpe” < maced. *lisica*; *gulagláv* „fără căciulă pe cap” < maced. dial. *gulugkav*; *isră* „scînteie” < maced. *iskra*; *măglă* „ceață” < maced. dial. *măgla*; *pădár* „paznic” < maced. dial. *pădar*; *téta* „mătușă” < maced. *téta*).

Și în cazul **influenței grecești**, vorbim de două straturi, în care întîlnim cuvinte vechi, bizantine, intrate pîna la începutul Primului Război Mondial, adeseori comune cu dacoromâna și aromâna (*dáscál* „învățător”, *ángil* „înger”, *ácsen* „străin”, *grómină* „măr sălbatic”, *frică*, cu derivatul *añfric* „înfricoșez”, *guridă* „aguridă”, *náfură* „cerere, petiție”, *trái≈stur* „traistă”) și elemente de origine greacă intrate în meglenoromâna din Grecia după această dată (*apandisí* „răspuns”, *endacsi* „foarte bine; de acord”, *fos* „lumină”, *protésuva* „capitală”, *șizmó* „cutremur”)¹⁷.

Multe cuvinte **turcești** au intrat prin macedoneană, ele existînd, în general, în toate limbile balcanice: *adét* „obicei”, *ășkér* „soldat”, *bařcă* „grădină”, *bășca* „separat”, *ić* „deloc”, *ğambúș* „petrecere”, *isáp* „socoteală”, *nařilé* „în zadar”, *zinghín* „bogat”.

Relativ recent au intrat în meglenoromână, prin filieră greacă și macedoneană, și o serie de **cuvinte de origine romanică**¹⁸ (italiană, franceză): *cașcavál*, *cumandár* „comandant”, *múřică*, *lămpă*, *řigără*, *cămión*, *řrizură*, *balcón*, *dóctur* „medic”, *tráctur*, *tirásă* etc.

3. Elemente lexicale specifice dialectul istroromân

Urmași ai populației romanizate de la nord-vestul Peninsulei Balcanice și continuatori ai marelui grup al românilor apuseni¹⁹, istroromânii formează cel mai mic grup de români sud-dunăreni care vorbesc un dialect propriu²⁰, fiind așezați în partea croată a Peninsulei Istria²¹, în preajma Mării Adriatice, la nord și sud de Muntele Mare (cr. Učka Gora, it. Monte Maggiore)²².

Între istroromânii din Jeiăn și cei din sud nu există contacte și nici sentimentul unei comunități etnice sau lingvistice. Întrucît deosebirile lingvistice sînt evidente, se poate vorbi de două subdialecte²³. De altfel, caracterul fărîmițat al istroromânei a fost subliniat de Sextil Pușcariu (care explică aceasta prin condițiile geografice - muntele care izolează satul Jeiăn - și prin influențele deosebite exercitate - în nord slovenă, în sud croată), dar și de către Radu

¹⁵ Bilingvismul meglenoromânilor, dar și vecinătatea cu bulgarii din Meglen au determinat ca elementul slav din meglenoromână să fie de factură meglenobulgară, motiv pentru care elementul bulgăresc în lexicul meglenoromân este foarte mare, Capidan considerînd influența bulgărească mai puternică decît cea grecească din aromână. Vezi Theodor Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 86.

¹⁶ Influența macedoneană se exercită astăzi numai asupra graiului din Huma și din orașele din fosta Iugoslavie, Gevgelija și Scopje: *bólniță* „spital”, *córis* „folos”, *péglă* „fier de călcat”, *řfat* „cuscrú” < maced. *řvat*, *téřih* „covor” < maced. *téřih*, *voz* „tren” < maced. *voz*. Vezi TDR, p. 36.

¹⁷ *Ibidem*, p. 549.

¹⁸ Numărul cuvintelor de origine romanică depinde și de gradul de instrucție al vorbitorilor. Vezi TDR, p. 550.

¹⁹ Termenul aparține lui Sextil Pușcariu și este sinonim cu „vlahii balcanici de limbă română”. Vezi Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, p. 4.

²⁰ Idiomul vorbit de istroromâni este cel dintîi dialect sud-dunărean care a fost semnalat și primul dialect românesc studiat pe baza unei anchete la fața locului.

²¹ Întinzîndu-se în trei state (Croația, Slovenia și Italia), Peninsula Istria are o suprafață de aproximativ 3500 de km pătrați și un număr de aproximativ 300.000 de locuitori.

²² De fapt, Muntele Mare separă așezările istroromânilor în două grupuri: grupul de nord, din care face parte doar satul *Jeiăn* (al cărui grai este mai conservator decît celelalte, fiind izolat și periferic) și grupul de sud, al românilor din Valdarsa, alcătuit din cîteva sate și cătune, dintre care amintim doar localitățile în care se mai vorbește astăzi istroromâna: *Letăi≈*, *Sușnevițe*, *Nóselo*, *Sucódru*, *Birdo* (cu cătunele *Costirčan*, *Dolinščina*, *Zancovci*, *Perási*, *Brig*). Vezi Vasile Frățilă (coord.), *Dialectul storomân. Straturi etimologice*, p. 13-14.

²³ Vezi, pentru prezentarea deosebirilor lingvistice dintre cele două grupuri, Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, p. 110.

Flora²⁴ (care precizează că deosebirile dintre graiurile de nord și cele de sud privesc mai ales lexicul și se explică prin influențele diferite exercitate). În plus, August Kovaček găsește circa 300 de cuvinte diferite între Jeiăn și satele de la sud de Učka Gora.

Deși istroromâna a suferit în lexic, ca și în gramatică, cele mai puternice influențe străine, partea de bază a vocabularului istroromân este de origine latină²⁵; cu toate că majoritatea elementelor străine aparțin masei vocabularului, vocabularul de bază este, în general, vechi românesc²⁶.

Astfel, se păstrează unele *cuvinte de origine latină* pierdute sau păstrate izolat în celelalte dialecte: *âsir* „măgar” (< lat. *asinus*), *âsire* „măgăriță”, *câi≈be* „colivie” (< lat. *cavea*), *gâbu*²⁷ „galben” (< lat. *galbus*), *iși* „a merge” (< lat. *ire*)²⁸, *i≈uve* „unde” (< lat. *hic + ubi*), *musât* „frumos” (< lat. **formoseatus*), *oța* „aici” (< lat. *hacce*), *(a)rmâr* „dulap” (< lat. *armarium*), *masúna* „loc îngrădit pentru adăpostirea oilor pe timp de noapte” (< lat. *mansio, -onem*), *săr* „sănătos” (< lat. *sanus*).

Unele cuvinte de origine latină și autohtone³⁰ păstrează sensuri vechi³¹ sau au suferit modificări semantice în raport cu alte dialecte, împrumutate din limbile folosite paralel³²: *ăntrebă* „întreba”, înseamnă și „a cere”³³, sub influența cr. *pitati*; *ăntreg* „întreg”, ca tribut pe lângă *lâpte* și *vir* „vin”, este sinonim cu *čičer* „neamestecat cu apă, curat” (< cr. *čičer*); *bur* „bun” înseamnă și „capabil” (cf. it. *buono*, cr. *dobár*; cf. și drom. *nu-i bun de nimica*); *codru*, sub influența slav. *gora*, înseamnă și „munte”; *copăț* „copaci” are sensul și de „tufă”; *fețór* „fecior” la plural înseamnă „copii”; *lucrá* înseamnă și „a câștiga”, *mesurá* „a măsura” are, sub influența slov. *meriti* (care înseamnă și „a măsura”, dar și „a ținti”) și sensul „a ținti”; *scând* (< lat. *scannum*) nu mai înseamnă „scaun” (ca în restul romanității), ci „masă”, sens împrumutat de la cr. *stol*, care are ambele sensuri („scaun” și „masă”); *sómán* „somm” are sensul de „vis”, ca și sard. *somnu* „vis”; *úše* înseamnă, pe lângă sensul etimologic de „ușă”, și „poartă” (cf. cr. *vrata*); *vegl'a* și-a restrâns sensul, însemnând doar „a păzi oile”; *vre* *bire* înseamnă „a iubi”, ca în italiană (*voler bene*) și în aromână (*vre≈a g'ini / multu*).

²⁴ Vezi Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei*, în FD, vol. IV, 1962, p. 135-170.

²⁵ Elementele străine au, cel mai des, un caracter periferic; cf. A. Kovaček, *Istroromâna actuală*, în TDR, 1984, p. 581.

²⁶ Cu toate influențele străine (din croată, slovenă, italiană sau germană), lexicul istroromân își păstrează fizionomia românească. Cf. August Kovaček, *Descrierea istroromânei actuale*, p. 197. Influența slovenă pare a se fi manifestat doar în partea de nord, la Jeiăn, deși Vasile Frățilă susține că o parte din pretensele slovenisme ale dialectului istroromân provin din graiurile croate de la granița cu Slovenia. Cf. Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, p. 210.

²⁷ Cf. și în graiul din Țara Oașului *galb*, *gau≈b* „galben”, ar. *galbinu*/, drom. lit. *gálben*.

²⁸ Folosit mai ales la infinitiv; cf. și în alte limbi romanice: fr. *j'irai*, viitor al lui *aller*.

²⁹ Cf. și criș. *i≈uă*, ar. *i≈u*, megl. *i≈undi*.

³⁰ Din substratul autohton, istroromâna moștenește cele mai puține cuvinte, circa 25. Numărul de cuvinte de origine autohtonă este direct influențat de izolarea idiomului, de numărul de vorbitori și de influențele externe exercitate. Dintre elementele autohtone amintim: *bâte* „baci”, *balegă*, *bâte* „baltă”, *brăv* „brîu”, *catun*, *copăț*, *gârd*, *gre≈se* „gresie”, *gușe*, *mâl*, *moș*, *râte*, *rânze*, *strungă*, *țâp*, *țarc*, *vătře*. Vezi Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, p. 168. În istroromână nu s-au păstrat o serie de termeni autohtoni (lovindu-se de puternica rezistență din partea celor de origine latină, de cele mai multe ori fiind înlăturați de cei proveniți din croată), iar cei care s-au menținut, caracterizează doar una din variantele (de nord sau de sud) ale idiomului istroromân. Vezi Vasile Frățilă, *Observații asupra elementului autohton în dialectul istroromân*, în *Istroromâni: repere cultural-istorice*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2008, p. 43-64.

³¹ În Jeiăn se păstrează cele mai multe cuvinte vechi, fapt explicabil prin poziția izolată a acestei localități.

³² Istroromâni sînt, în general, vorbitori bilingvi sau trilingvi, toți vorbind în egală măsură și croata, cei vîrstnici, care au trăit în perioada apartenenței Istriei la statul italian, vorbesc și italiana.

³³ De exemplu, *ăntrebăt-a zălic căs* „el a cerut puțin caș”; *O vote≈fóst-au≈do surár și lu țâ mai≈bétără verít-a frâi≈eru ăntrebă-u≈o k'e se va marítá* „O dată, fost-au două surori și la cea mai bătrînă/mai mare, a venit pețitorul și i-a cerut să se mărite”.

Uneori, termenii de origine latină au fost înlocuiți (parțial sau total) cu cuvintele corespunzătoare sub raport semantic din alte limbi: *domn* se folosește doar cu sensul „Dumnezeu”, pentru sensurile comune utilizându-se termenii croați *gospodín* „domn” sau *gospodar* „domn, stăpîn, gospodar”; *lură* are sensul de „lună” doar pentru astru, pentru „lună de zile” sensul fiind exprimat printr-un cuvînt împrumutat din croată, *míseť*, care l-a înlocuit pe lat. *mensis*; *betăr* a încetat a mai fi folosit ca antonim al lui *tirăr* „tînăr” (cu sensul de „bătrîn”, fiind înlocuit cu *stăr*, împrumutat din croată), ci cu sensul de „vechi”. Alteori, cuvinte latinești denumind noțiuni importante s-au pierdut definitiv din dialect, fiind înlocuite cu cuvinte de alte origini: pentru „argint” (cf. drom. *argint*, megl. *arzint*) și „aur” (cf. drom. *aur*) au fost împrumutați termeni din croată: istr. *srebă*, respectiv istr. *zlato*; pentru „carte” (cf. drom. *carte*, arom. megl. *carti*), avem istr. *chíge* (< cr.); pentru „dor” (cf. drom. *dor*, ar. *doru*), avem istr. *zălost* (< cr.); pentru „cîmp” (cf. drom. *cîmp*, ar. *cîmpu*, megl. *coîmp*), istr. *pole* (< cr.) și *campăne* (< it.); pentru zilele săptămînii „luni”, „marți”, „miercuri”, „joi”, istoromâna utilizează împrumuturi din croată: *ponedílăc*, *utórăc*, *srédu*, *četrtăc*³⁴.

La **influența slavă veche**³⁵, comună tuturor dialectelor românești (*bábe*□*bába* „babă”, *bob*, *bogát*, *bóle*□*bola* „boală”, *brázde*□*brázda* „brazdă”, *cărpe*□*cărpa* „cîrpă”, *cladí* „clădi”, *cosí* „cosi”, *lubi* „iubi”, *míle*□*míla* „milă”, *plug*, *ráne*□*rana* „rană”, *slanina*/slanine□, *slúzbe*□*slujba* „slujbă”, *zid*), se adaugă o foarte puternică **influență croată**³⁶: *bédri* „șolduri”, *čáće* „tată”, *cóze*□ „piele”³⁷, *lálóke*□ „falcă”, *loví* „a vîna” (< cr. *loviti*), *píli* „a fierăstrui” (< cr. *piliti*), *rezbi* „a rupe, a sparge” (< cr. *razbiti*), *ťúde*□*čuda* „ciudă” (< cr. *čuda*), *striť* „unchi după tată”, *sud* „judecată”, *sudníze* „tribunal”, *uižăt* „unchi după mamă”, *popí* „a bea tot”, *poídí* „a mînca tot”, *rodí* „a naște”, *pláv* „albastru”, *cope*□ „a săpa”, *brec* „cîine”, *ovčar* „cioban”, *gólub* „porumbel”, *cobile*□ „iapă”, *voiske* „război”.

Influența italiană este puternică mai ales în satele din sud, care au aparținut în vechime de Veneția, iar din 1815 pîna la sfîrșitul primului război mondial, au făcut parte din Imperiul Austro-Ungar (care favorizează aici folosirea limbii italiene)³⁸. Cuvinte de origine italiană: *alóra* „atunci” (< it. *allora*), *alméno* „puțin” (< it. *almeno*), *aiúto* „ajutor”, *bare*□*te* „căciulă, șapcă”, *basta* „destul”, *bira* „bere”, *bóșche* „pădure”, *chítăre* „chitară”, *cuntént* „mulțumit”, *féste* „sărbătoare”, *finí* „a sfîrși”, *gve*□*re*□ „război”, *lárgo* „departe”, *prónto*, *-e* „pregătit, gata”, *pulé*□*nte*□ „mămăligă”, *șcúro* „întuneric”, *vóte*□ „dată”³⁹.

Istoromâna s-a îmbogățit cu o serie de **cuvinte de origine germană**, mai cu seamă prin intermediul slovene, limbă influențată de germană: *fráizar* „pețitor” (< germ. *Freier*), *fáitno*

³⁴ Numărul cuvintelor latinești dispărute din istoromână, inventariate de Pușcariu și Bartoli, trece de 150. Vezi, pentru o prezentare detaliată, Sextil Pușcariu, *Studii istoromâne*, II, p. 232-238; August Kovaček, *Descrierea istoromânei actuale*, p. 204 ș.u.

³⁵ Vezi, pentru o prezentare detaliată, G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istoromânei*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 4, p. 431-434; Elena Scărlătou, *Istoromâni și istoromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud: cuvinte de origine veche slavă*, Editura Staff, București, 1988; Lucian Miclăuș, *Criterii de delimitare a elementelor slave vechi de cele croate și slovene din istoromână*, în AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 225-240.

³⁶ Unele cuvinte care par a fi vechi slave sînt, în realitate, împrumuturi de dată recentă din croată sau din slovenă, ele fiind atestate cu sensul din limbile respective, nu cu cel din dacoromână. Cf. Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, p. 210.

³⁷ *Cóze*□ „piele” (< slov. *koza*); cf. și expresia drom. *a o lua (pe)coajă* „a lua bătaie” sau propriu „a fi bătut pe piele”. Vezi *ibidem*.

³⁸ Influența italiană s-a intensificat în perioada interbelică, sub ocupație italiană, cînd instituțiile publice au avut ca limbă oficială italiana, unele elemente italiene din cadrul istoromânei pătrunzînd și prin intermediul croatei și slavonei. Cf. *ibidem*, p. 210-211.

³⁹ Vezi și pentru alte elemente lexicale de influență italiană, Ana-Maria Pop, *Termeni istoromâni de origine italiană referitori la nume de plante cultivate*, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Baia-Mare, 19-21 septembrie 2008, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, p. 285-300.

„umed”(< germ. *feucht*), *fruștike*□*ī* „a lua micul dejun”(< germ. *frustüken*), *șpas* „glumă”(< germ. *Spass*), *spote*□*ī* „a-și bate joc”(< germ. *spotten*), *táuzánt* „mie”(< germ. *Tausend*), *țáit* „timp”(< germ. *Zeit*), *țúcăr* „zahăr”(< germ. *Zucker*), *zâife*□*ī* „săpun”(< germ. *Seife*)⁴⁰. Influența germană este mai puternică în nord (la Jaiän) și mai slabă în sud (în Valdarsa): *apoteca* „farmacie”(< germ. *Apotheke*), *chelnăr* (< germ. *Kellner*), *glih* „egal”(< germ. *gleich*), *porțion* „porție”(< germ. *Porzion*), *șustăr* „cizmar”(< germ. *Schuster*), *șnai*≈*ďăr* „croitor”(< germ. *Schneider*).

Dialectul istroromân nu are un caracter unitar, fiind „un ansamblu de graiuri nestandardizate”⁴¹, aceasta datorându-se, în primul rând, absenței unor centre politice sau culturale de iradiere, dar și lipsei de conservare a elementelor vechi latine și autohtone, manifestată prin neopunerea de rezistență față de influențele străine, mai ales în partea de sud, mult mai receptivă la inovații. La acestea se adaugă bilingvismul și numărul redus al vorbitorilor acestui idiom⁴². Croata (în special), dar și slovena și italiana, au exercitată o puternică influență, care străbate mai ales în lexic, dar și în fonetică și morfosintaxă.

Cu toate acestea, istroromânii de astăzi, bilingvi prin excelență, au încă o conștiință lingvistică dezvoltată, reușind să păstreze „acest dialect ca «insulă lingvistică» într-un mediu aloglot, prin conservarea structurilor vechi românești într-o serie de compartimente, în primul rând în fondul principal lexical, dar și în paradigma numelui, pronomelui și a verbului”⁴³.

BIBLIOGRAPHY

- Brâncuș, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Capidan, Theodor, *Raporturile albano-române*, în DR, 1921-1922, nr. 2.
- Capidan, Theodor, *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor*, București, 1925 (accesat de pe internet, pe site-ul <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/megleno1/cuprins.htm>, la data de 20.01.2014).
- Caragiu Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord - și sud - dunăreană)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1975.
- Flora, Radu, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în FD, vol. IV, 1962, p. 148-151.
- Frățilă, Vasile, *Observații asupra elementului autohton în dialectul istroromân*, în *Istroromânii: repere cultural-istorice*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2008, p. 43-64.
- Frățilă, Vasile, *Probleme de dialectologie română*, Editura Astra, Blaj, 2010.
- Frățilă, Vasile (coord.), Bărdășan, Gabriel, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2010.
- Guia, Sorin, *Elemente de dialectologie română*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2014.
- Kovaček, August, *Descrierea istroromânei actuale*, Editura Academiei, București, 1971.
- Miclăuș, Lucian, *Criterii de delimitare a elementelor slave vechi de cele croate și slovene din istroromână*, în AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 225-240.
- Mihăilă, G., *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istroromânei*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 4, p. 431-434.

⁴⁰ Vezi Ana-Maria Pop, *Elemente de origine germană în dialectul istroromân*, în AUT, XLIV (2006), p. 201-230.

⁴¹ Cf. Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord - și sud - dunăreană)*, p. 222.

⁴² Vezi Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în FD, vol. IV, 1962, p. 148-151.

⁴³ Cf. Vasile Frățilă (coord.), *Dial. Istroromân. Straturi etimologice*, p. 64-65.

- Pop, Ana-Maria, *Elemente de origine germană în dialectul istroromân*, în AUT, XLIV (2006), p. 201-230.
- Pop, Ana-Maria, *Termeni istroromâni de origine italiană referitori la nume de plante cultivate*, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Baia-Mare, 19-21 septembrie 2008, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, p. 285-300.
- Pușcariu, Sextil, în colaborare cu M. Bartholi, A. Belulovici și A. Byhan, *Studii istroromâne*, vol. II, București, 1926.
- Scărlătoiu, Elena, *Istroromânii și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud: cuvinte de origine veche slavă*, Editura Staff, București, 1988.
- TDR = Rusu, Valeriu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1984.
- Turculeț, Adrian, *Dialectologie română*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002.